

ATANASIJE VASILJEV O KNJIZI RISTA KOVAČIĆA »PRILOZI ZA POVJESNICU BOKE KOTORSKE«

Risto Kovačić je u Dubrovniku 1878. objavio knjigu »Prilozi za povjesnicu Boke Kotorske«. Atanasije Vasiljevič Vasiljev je 20. aprila 1881. u Petrogradu, na Opštoj skupštini Petrogradskog slovenskog dobrotvornog društva, povodom nje održao predavanje „Бока Которская 1797—1814. г.“ (Predavanje je štampano u Petrogradu 1881, str. 21.)

Godine koje navodi Vasiljev su važni datumi u istoriji Boke Kotorske. Naime, Venecija je 1797. upravu nad Bokom ustupila Francuskoj (4). Međutim, iste godine Napoleon je Boku predao Austriji (5), a 1814. Crna Gora je takođe ustupila Austriji. Inače, kako navodi Vasiljev (14), uprava Crne Gore nad Bokom bila je kratkog vijeka — od 31. decembra 1813. do 27. maja 1814. Godine su tačne, ali se mjeseci ne slažu sa podacima u nekim našim istoriografijama. O ovom periodu (1797—1814) piše Risto Kovačić u svojoj knjizi.

Predavanje Vasiljeva pripada fondu knjiga o Crnoj Gori. Uzgred napominjem da sam naišao na još dva njegova rada u kojim ima podataka o Crnoj Gori:

- 1) Из Черногори, Петроград, 1878.
- 2) Среди народных страданий, Петроград, 1905.

U ovoj knjizi (na str. 61) objavljena je fotografija crnogorskog mitropolita Ilariona Roganovića.

Atanasije Vasiljevič Vasiljev, u svojstvu predstavnika Slovenskog dobrotvornog društva u Petrogradu (čiji je bio član) došao je na Cetinje 4. februara 1878. godine. Postoji nedokumentovani podatak da je »u svojstvu opunomoćenika slovenskih komiteta dva-put putovao u Crnu Goru da preda novčanu pomoć, sakupljenu u Rusiji, u korist izbjeglica«.² Za vrijeme boravka u Crnoj Gori

¹ Vasiljev kaže knjiga, a ustvari to je brošura.

² Нина И. Хигрова, Русская помощь герцеговинским беженцам в Черногории 1875—1878. г. Међународни научни skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875—1878. godine. Tom III, Sarajevo, 1977, str. 77.

neprestano je radio na pomaganju hercegovačkih izbjeglica koje su u periodu hercegovačkog ustanka (1875—1878) našle utočište u Crnoj Gori. Obilazio ih je po Crnoj Gori i Boki i dijelio pomoć u novcu, odjeći i žitu, koju su slala dobrotvorna društva iz Rusije. Za obilnu pomoć koju je Petrogradsko dobrotvorno društvo poslalo hercegovačkim izbjeglicama odnosno Crnoj Gori knjaz Nikola se Vasiljevu, pred njegov povratak u Rusiju, zahvalio riječima: »Crna Gora nikada ne može zaboraviti ono što je vaše Društvo učinilo za nas«.³

Vasiljev je u Crnoj Gori otvarao osnovne škole za izbjeglu hercegovačku djecu. Na Cetinju je otvorio dvije — žensku i mušku, mješovitu u Nikšiću, Bijeloj Gori i Grahovu i žensku u Risnu. Otvorio je za njih i đački internat na Cetinju koji je bio smješten u takozvanoj »kući muzičara«. Za upravitelja je imenovana učiteljica Jelena Vicković. Vjerujem da je u ovom internatu prvi put u Crnoj Gori (možda i na širem prostoru naše države) primijenjeno u praksi đačko samoupravljanje. Škole i internat izdržavani su sredstvima koja su na ime pomoći slala ruska dobrotvorna društva.

O ovim školama i internatu u istoriji školstva Crne Gore nema podataka.⁴ Ni Mitar Papić, koji je proučavao školovanje hercegovačke djece za vrijeme ustanka (1875—1878), o tome ništa ne govori.⁵ Propust je svakako učinjen zbog nedostatka izvora.

Na dan povratka u Rusiju (1. juna 1878) Vasiljev je pošao u školu da se pozdravi sa učenicima. Oproštaju je prisustvovao crnogorski mitropolit Ilarion Roganović. Tom prilikom dvanaestogodišnja učenica Živana Baltić, rodom iz Kolašina, u ime svojih drugarica ovako se Vasiljevu zahvalila:

»Atanasije Vasiljeviću!

U ime dvjesta i pedeset svojih drugarica, od kojih je stotina već na svojim zgarištima — kćeri boraca za hrišćansku slobodu kažem vam na rastanku: Zbogom naš zaslužni dobrotvoru! Putuj zdravo svojoj kući, uvjeren da naša mlada srca znaju vječno cijeliti veliki trud koji su Petrogradska i ostala slovenska ruska dobrotvorna društva preko vas, njihova predstavnika, podnijeli. Mi ćemo vječno ostati zahvalni našoj dobroj majci Rusiji, za stalna dobra djela koja čini nama i našim roditeljima. Bog zna nagraditi ova dobra djela i mi ćemo ga usrdno moliti da za dugo čuva Cara — Oslobodioca Slovena, slovenska ruska dobrotvorna društva, vas, njihova predstavnika, veliki, hrabri i slavni narod ruski i čitavo Slovenstvo. Zivio!«⁶

³ Атанасије Васиљевич Васиљев, *Среды народных страданий*, Петроград, 1905, стр. 60.

⁴ Đoko Pejović, *Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852—1916*.

⁵ Mitar Papić, *Školovanje djece iz Bosne i Hercegovine za vrijeme ustanka 1875—1878. godine*. Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875—1878. godine. Tom III, Sarajevo, 1977, str. 131—138.

⁶ Атанасије Васиљевич Васиљев, citirano djelo, str. 60.

Poslije ovog ceremonijala Vasiljev je napustio Cetinje. Do Bajica ga je pratio mitropolit Roganović. Vasiljev se oprostio sa učenicima u Njegušima i Risnu, koji su mu zahvalili na svemu što je za njih učinio i poželjeli mu srećan put. A njeguški učitelj Peru Kostić, u ime učenika, predao mu je lovorov vijenac da ga preda Slovenskom dobrotvornom društvu u Petrogradu.

Poslije ovog kraćeg izlaganja o Atanasiju Vasiljeviću, koji je boravio u Crnoj Gori i znatno joj pomogao, da se vratimo njegovom izlaganju o Kovačićevoj knjizi, Boki Kotorskoj, Crnoj Gori itd. Ali prethodno treba napomenuti da je Vasiljev više puta izlazio iz okvira osvrta na pomenutu knjigu. Zbog toga što smatram da su to važni podaci, zainteresovani... skrećem pažnju na njih.

Vasiljev objašnjava Skupštini zbog čega se odlučio da se osvrne na Kovačićev rad.

»Ova po obimu (...) mala knjiga, ipak, po sadržaju pobuđuje veliko interesovanje ne samo kod srpskog društva, kome je namijenjena, nego i kod nas, Rusa, jer se u njoj govori o događajima onog značajnog vremena u istoriji ovoga kraja slovenskog svijeta (1797—1814) kada su se hrabri sinovi Boke Kotorske, Crne Gore i Hercegovine pokazali kao energični saveznici Rusije u njenoj borbi s Napoleonom I i kada su se prvi put na obalama dalekog Jadrana Rusi i Srbi borili u istim redovima i pod zajedničkom zastavom protiv zajedničkog neprijatelja« (2).

»Bilo bi neoprostivo prijeći ćutke preko pojave ove knjige još i zato što ona može poslužiti kao ozbiljan prigovor protiv onih neosnovanih uvreda srpske inteligencije (izražene) u zlonamjernom ponašanju prema Rusiji« (3).

Vasiljev obavještava članove Skupštine da Kovačić nije ni jednu negativnu riječ napisao protiv Rusije iako je, po njegovom mišljenju, imao dovoljno razloga da to učini. Naime, Rusija je ustupila Austriji »1814. srpsku Boku, a 1878. Bosnu i Hercegovinu, veliki i najljepši dio srpske zemlje« (3). Naprotiv, »na više mjesta u knjizi izražava se topla ljubav prema Rusiji i vjera u nju, vjera u pobjedu slovenske stvari, na zlo svim njenim neprijateljima« (3).

Vasiljev je iz Kovačićeve knjige preveo i na ruskom jeziku na Skupštini pročitao dva pisma: pismo Stjepana Sankovskog, ruskog predstavnika na Cetinju, i pismo ruskog majora Miletića, načelnika Budve i okolnih mjesta. Oba pisma su upućena Paštrovićima. Iz pisma Sankovskog se vidi o čemu je riječ.

»Visokopoštovanoj opštini Paštrovskoj!

Sa žaljenjem javljam vašemu gospodstvu da neki iz vaše opštine nijesu došli da brane zastavu našeg slavnog imperatora i svoju domovinu. Da li je u skladu s dostojanstvom vaše opštine ostaviti carsku zastavu i gospodina mitropolita (Petra I — J. J.) same pred licem neprijatelja? Same zastave i sam mitropolit ne mogu ratovati! Prema tome odmah naredite svima onima koji su narušili Božju i carsku zapovijest da odmah idu da gone našeg

zajedničkog neprijatelja i da se ova moja naredba izvrši bez pogovora.

Iz Novoga, 25. maja 1806. g. Stjepan Sankovski* (16).

Zastave je dala komanda ruske vojske koja se zajedno sa Crnogorcima i Bokeljima borila protiv Francuza. Osveštao ih je mitropolit Petar I u manastiru Savini, u prisustvu crnogorskog guvernadura Radonjića, Stjepana Sankovskog, risanskog grofa Marka Ivelića, komandanta ruskih ratnih brodova i bokeljskih glavara. Uručujući ih bokeljskim glavarima vladika je rekao: »Ispunila se vaša želja, hrabri Sloveni. Evo pored sebe vidite davno očekivanu — po rodu, po vjeri, po hrabrosti i slavi braću našu. Moćni car ruski prima vas u broj svoje djece. O, neka bude blagosloven promisao Gospodnji! Neka vam uvijek bude u pameti ovaj radosni i srećni dan. Ali prije nego vam predam ove osveštane zastave treba da položite zakletvu da ćete ih braniti do posljednje snage« (10—11).

Ove vladičine riječi upućene Bokeljima unekoliko se razlikuju od teksta u knjizi Jagoša Jovanovića »Stvaranje crnogorske države...«, Cetinje, 1948, str. 175. Mislim da je tačan tekst koji citira Vasiljev.

Pismo majora Miletica je apel Paštrovićima da izvrše naređenje Sankovskog.

Vasiljev kritikuje Rista Kovačića što u »Prilozima« ništa nije napisao o Hercegovcima koji su se zajedno sa Crnogorcima, Bokeljima i Rusima hrabro borili protiv Francuza. Posebno Hercegovci iz trebinjskog pašaluka partizanskim načinom ratovanja mnogo su jada dali francuskoj vojsci. O tome je francuski maršal Marmon pisao u svojim Memoarima (u devet tomova) (Memoires du marchal Marmont..., Paris, 1857. O Hercegovcima je pisao u knjizi 9. i 10. prvog i drugog toma. — Podaci uzeti iz Vasiljeva teksta, 17). Vasiljev, koji je Memoare čitao na francuskom jeziku, ukratko je iznio sadržaj Marmonovog izlaganja.

»U Memoarima maršala Marmona (...) više puta govori se o neprijateljskim akcijama Hercegovaca protiv njega, naročito iz trebinjskog pašaluka. Za razliku od Crnogoraca i Bokelja, Marmon naziva Hercegovce »pravoslavni turski podanici« (grecs, sujets turcs). Ovi pravoslavni turski podanici (...) zadavali su mu velike brige. Stalno su ugrožavali saobraćaj, prekidalu vodu, kvarili vodovode i rušeći predgrađe grada (Dubrovnika — J, J) nijesu davali mira Francuzima ni u samom Dubrovniku. Za vrijeme kada su prestale Senjavine vojne operacije (...) Hercegovci i Bokelji nijesu prestajali napadati na francuske predstraže. Povodom ovoga Marmon se nekoliko puta žalio trebinjskom paši. Međutim, on je odgovarao da njemu prepusti da se osveti buntovnicima. Kada su borbe obnovljene, u Senjavinoj vojsci, prema Marmonovom svjedočenju, bilo je 2000 Hercegovaca. Potisnuvši Senjavina prema

Herceg-Novom Marmom je naredio da se u znak kazne Hercegovaca i Bokelja spale mnoge njihove kuće i okolina Herceg-Novog. Međutim, napad Hercegovaca u pozadini i strah da će biti odsječen nijesu mu dali da slavi pobjedu i primorali su ga u drugoj polovini septembra, da se ponovo vrati u utvrđeni logor kod starog Dubrovnika (17).

Vasiljev je cijenio Hercegovce kao visoko nadaren, požrtvovan, hrabar i nesebičan narod, iskreno odan Slovenstvu.⁷ Stalno se za njih zauzimao. Poznavao se sa svim vođama hercegovačkog ustanka osim sa Lazarom Sočicom. U mjesecu maju 1878. prisustvovao je Skupštini hercegovačkih glavara u Grahovu «kada su izdali protest protiv ulaska Austrije u Hercegovinu». Austrijska vlast je tvrdila da je ovome najviše Vasiljev doprinio.⁸

U hercegovačkom ustanku (1875—1878) učestvovali su ruski dobrovoljci. Rusi su i ranije na tlu Hercegovine prolijevali krv za hercegovačku stvar. Tako su, na primjer, 400 Rusa sa 3000 Crnogoraca 1807. opkolili tvrđavu Klobuk i masovno izginuli. Spasio se samo jedan manji dio koji je predan Hercegovcima. Narod je mjesto njihove pogibije nazvao «Ruska grobnica» (18).

I Luka Petković, jedan od vođa hercegovačkog ustanka, podsjetio je Vasiljeva na tu tragediju kada su (u proljeće 1878) zajedno putovali od Grahova u Zubce. Pružajući ruku u pravcu Klobuka Petković je rekao: «Bože moj! Kako je to moguće! Eno pod onim brdom poginulo je toliko Rusa, a međutim, ova zemlja, natopljena ruskom krvlju, do danas je još u turskim rukama! Bože moj! To je nepravedno» (2—3).

Dr Anton Kojović, budvanski kanonik i rođeni Budvanin, napisao je 1808—1810. u Budvi na italijanskom jeziku, «Bilješke». Rukopis se 1881. nalazio u Zagrebačkom muzeju (16). Kovačić je neke njegove djelove objavio (na italijanskom jeziku) u svojim «Prilozima». U stvari, tada je prvi put nešto objavljeno iz ovog Kojovićevog rukopisa.

S obzirom da je rukopis važan izvor za pisanje monografije o Budvi i unekoliko historiografije o Crnoj Gori navešćemo njegov sadržaj onako kako ga je Vasiljev saopštio.

Sadržaj «Bilježaka»

- 1) Budva pod vlašću crnogorskom 1797. g.
- 2) Budva pod vlašću austrijskom 1797—1806. g.
- 3) Budva pod vlašću ruskom 1806—1807. g.
- 4) Budva pod vlašću francuskom 1807—1808. g.
- 5) Crkva Svete Trojice u Budvi.
- 6) Crkva Svetog Save u Budvi.

⁷ Atanasije Vasiljevič Vasiljev, citirano djelo, str. 56—57.

⁸ Vaso Cubrilović, Bosanski ustanak 1875—1878, Beograd, 1930, str. 371.

7) Katolička parohija grada Budve.

8) Pohod Mahmuda paše preko Paštrovića 1785. g.« (16).

Vasiljev izvještava Skupštinu da je kanonik Kojović najpovoljnije pisao o korektnom odnosu ruskih činovnika i ruske vojske prema žiteljima rimokatoličke vjere. Vasiljević je iz Kojovićevih »Bilježaka«, kao dokaz, preveo ovaj detalj: »Što niko od nas nije očekivao — Rusi su se do maksimuma lijepo ponašali. Željeli su da svima budu prijatelji. Nikada nikome nijesu ništa loše uradili. Činovnici su bili ljubazni, vojnici učtivi, vrlo blagi i ni najmanje surovi. Što se tiče religije nama je za njihovo vrijeme bilo tako slobodno kao pod venecijanskom, crnogorskom i austrijskom upravom. Jednom riječju ako bi neko promislio da bilo što rđavo kaže o Rusima, bar o onima koji su bili u Budvi, na njega bi trebalo gledati kao na rđavog čovjeka« (16).

Među poznatim ličnostima koje su uzele učesća u diplomatiji i ratovanju zbog Boke Kotorske Vasiljev ističe crnogorskog mitropolita Petra I. On kaže da je vladika »čovjek velikog uma i divne ljepote, dobrodušan i sposoban, iskren i oprezan, prvosveštenik i vojskovođa, vladika i knjaz, vojvoda i diplomata« (8). Uz to, čovjek »mudar« (8) i iskusni strateg« (10).

Vasiljev je preveo jedan detalj iz »Bilježaka« Antona Kojovića koji se odnosi na vladiku: »Kada je Budva bila pod vlašću crnogorskog vladike Petra Petrovića obratili su mu se pravoslavni s molbom da im dozvoli da u njoj sagrade crkvu. Vladika ih je posavjetovao da s ovom stvari pričekaju i oni su ga poslušali. Poslije kada je grad potpao pod cesarsku vlast oni su ostvarili svoju želju (9).

Vladika je, dakle, mudro i taktički postupio. Da je ispunio molbu pravoslavnih možda bi žiteljima rimokatoličke vjere izgledalo da pravoslavni kod njega uživaju posebne privilegije na štetu rimokatolika.

Za vrijeme svoje misije u Crnoj Gori Vasiljev je dolazio u Boku Kotorsku. Oduševljavao se njenim prirodnim ljepotama i njenim ljudima — Bokeljima. Proučavajući njihova psihološka svojstva došao je do zaključka da su Bokelji ljudi koji vole slobodu, da su preduzimljivi i razumni.

»Brda i more jače utiču na prirodu naroda nego bilo koja druga prirodna okolnost. Tri su karakteristične crte stanovnika brda i primorja: duhovna živost, ljubav prema slobodi i ljubav prema hrabrim doživljajima. Bokelji su u isto vrijeme i brđani i mornari koji u potpunosti posjeduju tri pomenuta svojstva. Ali prirodne ljepote Boke, ljetnje prijestonice slavnoga srpskoga cara Dušana Silnoga, prevazilaze, kažu sudije koji znaju, svu umjetnu ljepotu Napulja i Bosfora. Harmonična kombinacija neobično različitih, veličanstvenih prirodnih ljepota neminovno umirujuće djeluju na prirodu Bokelja. Ovome se priključuje i to što Bokelj

putuje po čitavom svijetu. Put Magelana i Kuka oko svijeta poznat mu je tako dobro kao put od Herceg-Novog, grada srpskog kralja Tvrtka, do Risna, vjernog čuvara srpskih predanja, ili do Kotora, prijestonice drage caru Dušanu ili do Grblja odakle je, kažu, bio rodom srpski car Lazar, koji slavno pogibe na Kosovu polju, ili do Paštrovića, gdje se rodio Stevan Štiljanović, sveti despot srpski. I stvarno sa hrabrošću i pregalaštvom Bokelji ujedinjuju promišljenost«, zaključuje Vasiljev (5—6).

Vasiljev nastavlja s dokazima da ubijedi Skupštinu i javnost da Boka Kotorska nije ni venecijanska, ni austrijska, ni francuska, nego teritorijalni dio Crne Gore i da su Bokelji i Crnogorci jedan narod.

»Nad dubinom plavoga mora gordo se diže planina Lovćen; kao car-planina uzdiže se nad drugim vrhovima i planinama. Po Lovćenu je Boka Kotorska; po Lovćenu je i Crna Gora. Lovćen crnogorski, Lovćen — i bokeljski; stijene crnogorske — bokeljske stijene. Bokelji žive po dnu, Crnogorci po vrhu. Crna Gora i Boka Kotorska teritorijalno i fizički (kao zemlja, kao predio) su — jedno.

Crnogorac — Srbin i Bokelj Srbin. Oba govore jednim i istim jezikom — srpskim. Obojica imaju istu prošlost. Za mnoge Bokelje, za sve Dobročane (Dobrota selo ili gradić, koji se proteže prema sjeveru, kao produžetak Kotora) može se reći da su se sami Crnogorci sa svojih brda ovdje spustili. Mnoge bokeljske i crnogorske porodice slave jedno i isto krsno ime. Dobrim dijelom odjeća Boke je odjeća crnogorska, Boka Kotorska i Crna Gora i etnografski (kao narod, kao pleme) su jedno.

Dugo vremena Boka je i u političkom i državnom smislu s ostalim srbstvom bila jedno tijelo; bila je pod istom upravom pod kojom i Crnogorci. Dugo vremena jedan veći dio Boke bio je dio Zete (Crne Gore), srpske vojvodine, slavne majke slavni Nemanjića, srpskih kraljeva i careva, takođe kao što je drugi, manji dio Boke bio dio Zahumlja (Hercegovine), takođe vojvodstva srpske države» (6—7).

Vasiljev upozorava Skupštinu da bratska veza između Crne Gore i Boke nije prestajala ni u vrijeme kada je Boka bila pod upravom Venecije i da su uvijek Crnogorci i Bokelji dijelili dobro i zlo.

Boka Kotorska, odvojena od drugih srpskih oblasti »da bi se odbranila od Turaka priznala je venecijansku vlast. Ali u dijelu Boke, koji je nekada pripadao Zeti, crnogorske vladike (...) nijesu prestajale upravljati crkvom i podsjećati Bokelje o ranijem srpskom jedinstvu. Crnogorci su ubijali Turke i Bokelji su ubijali Turke; jedni i drugi — čas za sebe, čas — za Veneciju. Kada je Crnogorcju nestalo praha — Bokelj mu ga je dopremao (...). Kada je Bokelju bilo teško Crnogorac mu je uvijek bratski dolazio u pomoć. Bokelji i Crnogorci uvijek su dijelili sreću i nesreću tako

Summary

ATANASIJE VASILJEV ABOUT THE BOOK OF RISTO KOVAČIĆ »CONTRIBUTIONS TO THE CHRONICLE OF THE BAY OF KOTOR«

Jovan JOVANOVIĆ

Risto Kovačić published his book »Contributions to the Chronicle of the Bay of Kotor« in 1878 in Dubrovnik. Atanasije Vasiljev spoke about it on April 20th 1881 at the meeting of the Slav Charitable Society in St. Petersburg and passed a favourable judgment. On the occasion he attempted to prove that the Bay of Kotor is a territorial part of Montenegro and that Austria (that occupied the Bay in 1814) could not claim it. Vasiljev also spoke about the manuscript »The Notes« written by the priest Antun Kojo-
vić (born in Budva) and recommended Russian secondary school students to learn Serbian and other Slav languages.